

સત્સંગ પ્રદીપ

SATSANG PRADEEP

દર મહીનાની ૨૨મી તારીખે નડીઅદથી પ્રકાશિત થતું
શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ સેવા મંડળનું માસીક મુખ્યપત્ર

Published from Nadiad on 22nd of every Month
Monthly Publication of Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal

વર્ષ : ૪	૩૦	૨૨-ફેબ્રુઆરી - ૨૦૨૦	૩૦	અંક : ૧૨
Year : 4	૩૦	22- FEBRUARY- 2020	૩૦	Issue : 12

સત્તસંગ પ્રદીપ		
વર્ષ : ૪	અનુક્રમણિકા	અંક : ૧૨
ક્રમ	લેખ તથા લેખક	પૃષ્ઠા
૧. આજનો સુવિચાર		૩
૨. સેવામૂર્તિ શબદી		૪
	—શ્રી ઈશ્વરલાલ લાભશંકર પંડ્યા	
૩. મુક્તિ		૧૩
	—રમેશચંદ્ર પંડ્યા	
૪. મુમુક્ષુની ડાયરીમાંથી		૧૮

અગત્યની નોંધ : સર્વે સભ્યો અને “સત્તસંગ પ્રદીપ”ના ગ્રાહકોને જણાવવાનું કે શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્તસંગ સેવા મંડળની Web site www.satsangsalila.com કાર્યરત થયેલ છે. તેના ઉપર માસિક “સત્તસંગ પ્રદીપ” દર મહિને upload થશે તેની નોંધ લેવી. વિદેશી સભ્યોને—ગ્રાહકોને વિનંતિ કે તેઓના mail id આપણા [info @ satsangsalila.com](mailto:info@satsangsalila.com) પર મોકલે જેથી તેઓને e mail કરી શકાય. —તંત્રી.

જાહેર વિનંતી

શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્તસંગ સેવા મંડળના “સત્તસંગ પ્રદીપ” માં આજુવન લવાજમ, સરનામામાં ફેરફાર અંગે નીચે જણાવેલ “મંત્રી” નો સંપર્ક કરવા વિનંતી. પંકજભાઈ કી. ભહુ

૩૦૪, સીલ્વર સ્ક્રેન એપાર્ટમેન્ટ, ક્રીનગર સોસાયટી, દિનેશમીલ રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૨૦.

“સત્તસંગ પ્રદીપ”માં લેખ મોકલવા માટે “તંત્રી”ના સરનામે મોકલવા વિનંતી.

શ્રી સ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ ! સેવામુક્તિશ્વગમ્યતામ !

અદ્યંત્ર પ્રદીપ

(ફ્રેસ્ટ રજિ. નં. ખેડા એ/૨૧૬૭)

આધ પ્રથોતા : પ. પૂ. મોટાભાઈશ્રી ઈશ્વરલાલ લા. પંડ્યા
માનદ તંત્રી : ઈન્દ્રુકુમાર લક્ષ્મીપ્રસાદ પંડ્યા

સં. ૨૦૭૬ - મલા કાર્યાલય : ઈન્દ્રુકુમાર લક્ષ્મીપ્રસાદ પંડ્યા, 'ગુરુકૃપા', જથીયા પોળ, નાગરવાડા, નડિયાદ-૩૮૭૦૦૧ ફેબ્રુઆરી - ૨૦૨૦ અંક : ૧૨

આજનો સુવિચાર

“....દરેક પ્રાણી જીવન જીવે છે પણ સર્વ નિયંતા અને સર્વના જીવનપ્રાણ પરમાત્મા શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનના ચિંતન સમરણપૂર્વક જીવન જીવાય તો જ જીવ્યું ગણાય, અને તે જ મહાપ્રભુનો સાચો આશ્રિત ગણાય. એ સિદ્ધાંત પ્રતિદિન દઢ થતો જાય એમાં જ આપણું સર્વસ્વ છે. એ સિદ્ધાંત દણ્ણી સમક્ષ રાખશો.....”

(“‘અમૃતવણી-૨’”માંથી)

સેવામૂર્તિ શાબરી

શ્રી ઈશ્વરલાલ લાભશંકર પંડ્યા

નોંધ : આ લેખ અ. નિ. ઈશ્વરલાલ લા. પંડ્યાના લેખ સંગ્રહ “નિમિત્ત માત્ર”માંથી લેવામાં આવ્યો છે.

મંદિરો, મઠો, દેવળો, તીર્થો અને ગુફાઓમાં ભગવાનને શોધવા માટે અને અમનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવા માટે હજારો વર્ષો સુધી રહેવા-કરવા છતાં જેને ભગવાનની ઋંખી સરખીય ન થઈ હોય એવી વ્યક્તિઓનાં અસંખ્ય નામો શાસ્ત્રો, ઈતિહાસ અને પુરાણોમાં જોવા-વાંચવા મળે છે. પણ જેને દર્શન દેવા માટે ભગવાન પોતે ઘર શોધતા ગયા હોય એવા દાખલા આંગળીના વેઢે ગણાય એટલા ધણા ઓછા જોવા-વાંચવા મળે છે. ભગવાન પોતે નજર સામે ઊભા હોય ત્યારે અમની પાસે વાસના અને કામના સંતોષવાનું માગનારાઓની સંખ્યા જગતમાં ગણી ગણાય નાહિ એટલી હોય છે; ત્યારે ભગવાનની સેવા અને પ્રસન્નતા સિવાય બીજું કંઈ જ ન માગનારા વિરલા હોય છે. મહર્ષિ વાત્મીકિએ આ બને પ્રકારની વ્યક્તિઓની જીવનકથા રામાયણના અરણ્યકંડ આલેખેલી છે. પહેલા પ્રકારની વ્યક્તિનું નામ છે – શૂર્પણાખા; બીજા પ્રકારની વ્યક્તિનું નામ છે – શાબરી. આ પૈકી શાબરીના જીવનસંક્ષેપનો આ લેખમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

શાબરી દક્ષિણ ભારતમાં મૈસ્કૂર અને હોસ્પેટ પાસે આવેલા *પંપા સરોવરના જંગલપ્રદેશના એક ભીલનાયકની પુત્રી હતી. એ લગ્નપથની થઈ એટલે એના પિતાએ એનો લગ્નદિવસ નક્કી કર્યો. એ દિવસે ભોજનસમારંભ કરવા માટે બસો બકરાં મગાવ્યાં. શાબરીએ પિતાને પૂછ્યું : ‘બાપુજી! આજે આટલાં બધાં બકરાં કેમ મગાવ્યાં છે?’ પિતાએ કહ્યું : ‘બેટા ! આવતીકાલે તારા લગ્નના દિવસે આ બકરાંના માંસની બનાવેલી મિષ્ટ વાનગીઓનું ભોજન બધાંને જમાડવામાં આવશે; સાથે જ ઉંચી જાતની મહિરાનું પાન પણ કરાવવામાં આવશે. અને પછી સ્ત્રી અને પુરુષો બધાં મુક્ત મને ભેગાં મળીને આનંદ-કિલોલ કરતાં નાચગાન કરશે.’ પિતાના શબ્દો સાંભળીને શાબરીને ભારે આધાત લાગ્યો. એણે કહ્યું : ‘બાપુજી ! જે લગ્નજીવનની શરૂઆત બસો નિર્દોષ બકરાંની કતલથી અને યથેરછ સુરાપાન અને મુક્ત મનના નાચગાનથી થાય, એ લગ્નજીવન શી રીતે સુખી થાય ?’ એમ કહીને શાબરી ધરમાં જઈને, એક બાજુએ બેસીને ખૂલ રડી. એ દિવસે એણે ખાદ્યું નહિ, રાતે

*ભારતમાં પાંચ સરોવરો પ્રસિદ્ધ અને પવિત્ર ગણાય છે : (૧) બિંદુ : ઉત્તર ગુજરાતમાં સિદ્ધપુર ક્ષેત્રમાં (૨) પુષ્કર : રાજ્યસ્થાનમાં અજમેર પાસે, (૩) પંપા : દક્ષિણ ભારતમાં મૈસ્કૂર – હોસ્પેટ પાસે, (૪) નારાયણ : કરણમાં ઉત્તર પશ્ચિમ ખૂણે, (૫) માનસ : ટિબેટમાં કૈલાસ પાસે.

એને ઉંઘ ન આવી, મધરાતે એ ઊઠી. ઘરના બીજા ભાગમાં નિદ્રાધીન થયેલાં માતાપિતા અને જન્મભૂમિને વંદન કર્યું અને પછી એણે પંપા સરોવર તરફ દોટ મૂકી. આખી રાત એણે દોડયા જ કર્યું, સવાર થવા આવ્યું એટલે એક મોટા ઉંચા ઘટાદાર ઝાડ ઊપર ચઢીને એ ઘસધસાટ ઉંઘી ગઈ.

શબરી જાગી ત્યારે મદ્દાહી થયો હતો; ઝાડ ઊપર સહેજ વધારે ઊચે ચઢીને એણે ચારે તરફ જોયું, નજીકમાં પંપા સરોવર દેખાયું; સરોવરના કાંઠા ઊપર કેટલાક ઋષિ-મુનિઓના આશ્રમો દેખાયા. એને લાગ્યું કે, પિતાના માણસો એની શોદ્ધમાં અહીં સુધી નહિ આવે, એ ધીમેથી નીચે ઊતરી અને સરોવરકાંઠે આવી. થોડા ઋષિઓ ત્યાં સંદ્યાવંદન કરી રહ્યા હતા. શબરીએ એ બધાને પંચાંગ પ્રણામ કર્યા, કોગળા કરીને મુખ પ્રક્ષાલન કરવાની દરછાથી એ ઋષિઓથી થોડે દૂર પાણીના કાંઠા આગળ આવી. પાણી હાથમાં લેવા એ નીચી નમી ત્યાં જ થોડા ઋષિઓ હાથમાં દંડ લઈને ‘એ! એ !’ કરતા ત્યાં ઘસી આવ્યા અને કહ્યું : ‘તું કોણ છે ? તારા સ્પર્શથી આ પાણી દૂષિત થશે. જો તું પાણીમાં હાથ કે પગ મૂકીશ તો તારા હાથપગ આ દંડથી ભાંગી નાખવામાં આવશે. તું અહીંથી દૂર ચાલી જા.’ શબરીએ મનોમન વિચાર કર્યો : ‘ઋષિઓને પૂછ્યા સિવાય હું પાણીમાં મોં ધોવા આવી તે ઠીક ન કર્યું. કયાં આ બ્રહ્મમુનિઓ અને કયાં હું શૂઙ્ક કન્યા !’ આ વિચાર આવતાં શબરી બોલી : ‘મહાત્માઓ ! મારી ભૂલ થઈ, માફ કરો.’ એમ કહીને એ કાંઠા તરફ પાછી ફરી. થોડે દૂર સરોવરમાં વળાંક આવતો હતો ત્યાં ગઈ.

એ સ્થાન નિર્જન જેવું હતું; ત્યાં એણે સ્નાનવિધિ પતાવી. એમ કરતાં કરતાં અપરાહ્ન થયો. ગઈકાલનું એણે કંઈ જ ખાદ્ય ન હતું, ભૂખ લાગી હતી. આસપાસનાં ઝાડ ઉપરથી એણે થોડાં સારાં મોટા પાકાં ફળો ઉતાર્યા; પાણીથી સાફ કર્યા અને થોડાં પાન ભેગાં કરીને તેના ઊપર મૂક્યાં અને ભગવાનને નિવેદિત કર્યા. ધેર તે રોજ એ ઘરનાં બધાં માણસો અને પશુઓને જમાડીને છેલ્લી જમતી હતી. ફળો ભગવાનને નિવેદિત કર્યા. પોતે અહીં કોને પ્રથમ જમાડવા ? –એ વિચારે એ મૂંજાઈ. બીજી જ પળે વિચાર આવ્યો કે, કાંઠા ઊપર જે ઋષિમુનિઓ રહે છે તેમને થોડાં ફળો આપીને પછી જે શેષ રહે તે મારે જમવું યોગ્ય થશે; પણ તરત જ પ્રતિપ્રશ્ન જાગ્યો, ‘જે ઋષિઓ તારા સ્પર્શથી સરોવરનું પાણી દૂષિત થશે એમ માને છે તે તારા હાથનાં ફળો સ્વીકારશે ખરા ?’ થોડી પિચારણાને અંતે, ઋષિઓ રાતે જ્યારે ઉંઘી જાય ત્યારે એમના આશ્રમમાં છાનામાના જઈને ફળો મૂકી આવવાં અને પછી પોતે જમવું, એવું એણે નક્કી કર્યું. રાત પડે એની રાહ જોતી ભૂખી અને તરસી, મનમાં પ્રભુસ્મરણ કરતી એ એક ઝાડ નીચે બેઠી. મધરાત પહેલાં એ દરેક ઋષિના આશ્રમમાં ગુપચુપ ગઈ અને થોડાં ફળો મૂકી આવી. પછી જે ફળો વદ્યાં તે પોતે ખાદ્યાં; પાણી પીધું અને પછી ઝાડ ઊપર ચઢીને ઉંઘી ગઈ.

પછી તો શબરીનો આ નિત્યક્રમ થઈ પડ્યો. આ રીતે એ રોજ મધરાત પહેલાં ઋષિઓને આપતાં વદ્યેલાં ફળો એક ટંક ખાતી; ઋષિઓના આશ્રમથી સરોવર સુધીના રસ્તામાં

ઘણા કંટાકંકરા વેરાયેલા હતા, ઘણાક ખાડા-ટેકરા હતા, એણો રસ્તો સુધારીને વાળીજૂડીને સાફ કર્યો. આ કામ ઋષિઓ બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં સ્નાન કરવા જાય તે પહેલાં એ કરતી. આ પ્રમાણે સેવાકાર્ય અને ઈશ્વરસ્મરણામાં શબ્દીના દિવસો શાંતિથી પસાર થવા લાગ્યા. ઋષિઓમાં માતંગજી નામે મુખ્ય ઋષિ હતા.

બીજા બધા ઋષિઓએ તો પોતાના આશ્રમમાં રાતે કોઈ ફળો મૂકી જાય છે અને રસ્તાની સફાઈ કરી જાય છે તેને પોતાના તપનો પ્રભાવ અને ફળ માન્યું, પણ માતંગજી વિચક્ષણ બુદ્ધિપતિભાવાળા મુનિ હતા. એક દિવસ રાત્રે ઊંઘવાનો ડોળ કરીને એ જાગતા સૂઈ રહ્યા. શબ્દી ફળ મૂકવા આવી કે તરત જ એ બેઠા થઈ ગયા અને પૂછ્યું : ‘બેટા! તું કોણ છે ? આવી રીતે છાનામાના સેવાકાર્ય કરવાનું શું કારણ ? સરોવર તરફનો રસ્તો પણ તું જ સાફ કરતી હોય એમ લાગે છે.’ શબ્દીએ પોતાની વિતક કથા કહી-પહેલે દિવસે જે રીતે ઋષિઓએ એનું અપમાન કરીને કાઢી મૂકી હતી એ હકીકત જયારે એણે કહી ત્યારે માતંગજીને ખૂબ દુઃખ થયું. પછી ઋષિમુનિઓની નજરે ન પડાય એ ખાતર પોતે દિવસે ઝાડ ઉપર રહે છે અને રાતે રસ્તો સાફ કરે છે, એવું જયારે એણે કહ્યું ત્યારે માતંગજીની અંખમાં અંસુ આવી ગયાં. એમણે કહ્યું : ‘બેટા ! તારે આવતીકાલથી મારા આશ્રમની પાસે જ જૂપડી બાંધીને રહેવાનું છે. તને વિપરીત અનુભવો થયા છતાં તું આ ઋષિઓની સેવા કરે છે એ માટે તું ઘન્યવાદને પાત્ર છે. તું સાચી

તપસ્થિની છે. ભગવાન તારા સેવાકાર્યથી ખૂબ રાજુ થતાં હશે.’ અને બીજા જ દિવસથી શબ્દી માતંગજીના આશ્રમની પાસે જૂપડી બાંધીને રહેવા લાગી. ઋષિઓએ વાંદો ઉઠાવ્યો ત્યારે માતંગજીએ શબ્દીનો તિરસ્કાર કરવા માટે બધાને ઠપકો આપ્યો. જરા ઉત્ત્ર સ્વરે એમણે કહ્યું : ‘એના સ્પર્શથી સરોવરનું પાણી દૂષિત થઈ જાય એવું તમે માનો છો, પણ એના સ્પર્શવાળાં ફળો તમને દૂષિત થયેલાં લાગતાં નથી ? પણ દ્યાનમાં રાખજો કે નિષ્કામ ભાવે એ જે સેવા કરે છે તેવી સેવા આપણામાંથી કોઈએ આજ સુધી કરી નથી.’ માતંગજીના શબ્દો સાંભળીને ઋષિઓ મનમાં બબડતા બબડતા પોતપોતાના આશ્રમ તરફ ચાલ્યા ગયા.

એક દિવસ શબ્દીને તાવ આવ્યો છતાં એણે પોતાનું સેવાકાર્ય કરવાનું ચાલુ જ રાખ્યું. ઋષિઓના આશ્રમમાં ફળો તો જેમતેમ કરીને મૂકી આવી, પણ રસ્તો સાફ કરતાં થાકી ગઈ. અતિ શ્રમ અને તાવની પીડાના કારણે એ રસ્તા વચ્ચે બેલાન થઈને પડી. બ્રાહ્મમુહૂર્ત થતાં ઋષિમુનિઓએ સ્નાનસંદ્યા માટે સરોવર તરફ જતા હતા ત્યારે અંધારાના કારણે બે ઋષિઓ રસ્તામાં ચુંટિયું વાળીને પડેલા એના દેહ સાથે અથડાયા અને બાજુએ પડી ગયા. શબ્દી ભાનમાં આવી ગઈ પણ તાવ સખત હોવાથી એ બેઠી ન થઈ શકી. ‘શું થયું ? શું થયું ?’ કરતા બીજા આઠદસ ઋષિઓ ત્યાં ભેગા થઈ ગયા. ઋષિઓએ શબ્દીને રસ્તા વચ્ચે સૂતેલી જોઈ, એમનો કોઇ આસમાને પહોંચી ગયો. ‘કમજાત ! અમારા રસ્તા વચ્ચે સૂતી છે. શરમ નથી આવતી?’ એમ કહીને બધા ઋષિઓએ વારાફરતી એને લાતોના પ્રહારો કર્યા. શબ્દી

બેચાર ગુલાંટો ખાઈ ગઈ. જ્યારે માર અસહ્ય થયો ત્યારે શબરી બેઠી થઈ ગઈ. એમે ઋષિમુનિઓ પ્રતિ હાથ જોડ્યા અને કહ્યું : ‘મહાત્માઓ ! મને સખત તાવ આવ્યો છે, એની પીડા સહન ન થવાથી હું રસ્તા વચ્ચે બેભાન થઈને પડી ગઈ હતી. આપને એથી જે તકલીફ થઈ તે માટે મને માફ કરો. ફરીથી આવું નહિ બને તેની હું ખાતરી આપું છું.’ એમ કહીને શબરી ઉભી થવા ગઈ પણ એનાથી ઉભા ન થવાયું. ધીમે ધીમે ખસીને એ રસ્તાની એક બાજુએ જઈને બેઠી અને રડવા લાગી. ‘આજે તો માતંગજીને કહીને આ બલાને અહીંથી દૂર કાઢવી જ પડશે’, એવું બોલતા બોલતા ઋષિઓ સરોવર તરફ ચાલ્યા ગયા. થોડી વાર પછી સ્નાન કરવા નીકળેલા માતંગજી ત્યાં આવ્યા; એમણે ઋના રુદ્ધનાં અવાજ સાંભળ્યો. નજીક ગયા તો શબરીને રડતી જોઈ. એમણે કહ્યું : ‘બેટા શબરી ! કેમ રડે છે ?’ માતંગજીનો અવાજ સાંભળીને શબરીએ આંખ ઉઘાડીને જોયું અને તરત જ, ‘ગુરુદેવ !’ એમ કહીને માતંગજીના ચરણમાં આળોટી પડી. પોતાના ચરણોને શબરીના શરીરનો સ્પર્શ થતાં જ શબરીને તાવ આવેલો છે એવું માતંગજી કળી ગયા. એમણે કમંડજી અને ઘડો બાજુએ મૂક્યાં અને શબરીના કપાળ ઉપર હાથ મૂક્યો. એ ચમકયા. ‘અરે ! બેટા ! તને તો સખત તાવ આવ્યો છે.’ શબરીએ પછી થોડી વાર પહેલાં જે બન્ધું હતું તે બધી વાત કહી અને અસહાય દશામાં પોતે રસ્તા વચ્ચે પડી હતી તે બદલ માફી માગી. પણ ઋષિઓએ પોતાને ખૂબ લાતો મારી હતી તે વાત ન કહીં; પણ એના શરીરે

થોડા ઉકરડા થયા હતા અને ત્યાં લોહીનાં ચકામાં બાજ્યાં હતાં, અનું કારણ માતંગજીએ જ્યારે પૂછ્યું ત્યારે શબરીએ એ વાત પણ કહી. માતંગજીને એ વાત સાંભળીને ભારે દુઃખ થયું. માતંગજીએ ધીમેથી એને ઉભી કરી અને પોતાના બે હાથ વડે ઝાલીને એને ધીમે ધીમે એની ઝૂંપડી આગળ લઈ આવ્યા અને ત્યાં એને સૂવાડી. પછી એ આજુબાજુ ફરીને થોડાં લીલાં પાન લઈ આવ્યા, પાંચણ પાનને એમણે પાણી વડે સાફ કર્યા અને પણી પોતાં જેમ ગોઠવીને તેને શબરીના કપાળ ઉપર મૂક્યાં. જ્યાં ઉકરડા થયા હતા ત્યાં પણ થોડાં પાન મૂક્યાં. પાંચેક મિનિટમાં શબરીને શાંતિ વળી, એ ઊંઘી ગઈ. માતંગજી ટ્રૂંકા રસ્તે જઈને વહેલાં સરોવર પહોંચ્યા. સ્નાન કરીને પોતાના કમંડળ અને ઘડામાં પાણી ભરીને પાછા ફર્યા. શબરી ત્યારે ઊંઘતી હતી. પાણી ભરેલા કમંડળ અને ઘડા ઉપર એક વસ્ત્ર ઢાંકીને એ પોતાના આશ્રમ બહાર દ્યાનમુક્ખામાં બેઠા.

માતંગજી ઋષિમુનિએના ભારે અવાજોથી દ્યાનમાંથી જાગી ગયા. પંદરવીસ ઋષિએ થોડે દૂર સૂતેલી શબરી સામે આંગળી ચીંદીને મોટા અવાજે બોલી રહ્યા હતા : ‘મુનિએ ! શબરીને ભારે તાવ આવ્યો છે. માંદી વ્યક્તિની સેવાશુશ્વા કરવાને બદલે તમે એને ઘડીવાર નિરાંતે સૂવા પણ દેતા નથી એ શું ચોગ્ય કહેવાય ?’ માતંગ ઋષિએ કહ્યું. ‘માતંગજી ! શબરીને તાવ આવ્યો હોય તો તે એના પાપે જ આવ્યો હશે. તમે એને અહીંથી આજે ને આજે જ કાઢી મૂકો. એના મલિન સ્પર્શના કારણે સરોવરનું પાણી રકતવર્ણું અને દુર્ગધવાળું થઈ ગયું છે. અમે

આજે સનાન માટે બબદે વખત જગાએ બદલી પણ બધે જ પાણી દુર્ગધવાળું થઈ ગયું છે. જો એ હવે વધુ વખત અહીં રહેશે તો આખું સરોવર દૂષિત થઈ જશે; એટલું જ નહિ પણ આપણા આશ્રમોને પણ દૂષિત બનાવી દેશે.’ ચારપાંચ ઋષિઓએ એકસામટા અવાજે કોદથી કહ્યું.

‘મુનિએ ! કાલે સાંજે આપણે બધાએ સનાન કર્યું ત્યારે તો પાણી સાડું હતું. એક રાતમાં એકદમ શું થઈ ગયું ? શબરી તો બે દિવસથી તાવથી બીમાર પડી છે; એટલે સરોવરના પાણીને એનો સ્પર્શ થાય એ શક્ય નથી. પાણી દૂષિત થયું હશે તો એ માટે બીજું કંઈ કારણ હશે.’ માતંગજીએ કહ્યું.

શબરીને તાવ ઉતારી ગયો હતો. ઋષિમુનિએ અને માતંગજી વરચે ઊંચા અવાજે થઈ રહેલી વાતચીત એણે સાંભળી હતી. સરોવરનું પાણી દૂષિત થયાની વાત સાંભળીને એને ઘણું દુઃખ થયું. એ ધીમેથી ઊભી થઈ અને માતંગજી પાસે આવી અને પગે લાગીને કહ્યું : ‘ગુરુદેવ ! તાવના કારણે હું બે દિવસથી સનાન જ કરી શકી નથી. બે દિવસથી હું સરોવર તરફ ગઈ પણ નથી. સરોવરનું પાણી દૂષિત થયાનું સાંભળીને મને ઘણું દુઃખ થયું છે. હું એ માટે દોષિત નથી; છતાં જો મને દોષિત માનવામાં આવતી હોય તો આપ બધા જે પ્રાયશ્રિત કહો તે હું હમણા જ કરવા તૈયાર છું.’ શબરીએ હાથ જોડતાં કહ્યું.

‘મુનિએ ! તમે આટલાં વર્ષો સુધી તપ કર્યું છે, વિદ્યાધ્યયન કર્યું છે અને ધર્મશાસ્ત્રોનું પાલન કર્યું છે પણ તમને તમારો દોષ દેખાતો

નથી, એ જોઈને મને ભારે આશ્ર્ય અને દુઃખ થાય છે. આજે તમને હું કહું છું કે, આ શબરી સ્ત્રી છે, સ્ત્રી છે છતાં મહાજ્ઞાની છે, તપસ્થિની છે, ભક્ત છે. વળી, એ બીમાર છે, છતાં તમારી સેવા કરે છે; તમે એ નિર્દોષ અને માંદી સ્ત્રીને આજે વહેલી સવારે લાતોનો મૂઢ્લ માર માર્યો છે. તમારા પાપે જ સરોવરનું પાણી તમારા માટે દૂષિત બની ગયું છે. મેં આજે સવારે જ સરોવરમાં સનાન કર્યું છે. હું જાતે ત્યાંથી પાણી ભરી લાવ્યો છું, એ સ્વરચ અને સાડું છે,’ એમ કહીને એમણે ઉમેર્યું, ‘તમારામાંથી આજે સવારે શબરીનું અપમાન કરવામાં અને એને લાતો મારવામાં જે હાજર ન હોય તે બે જણ આગળ આવે.’

ત્રણાચાર ઋષિએ આગળ આવ્યા. માતંગજીએ એમણે જરા ધારીને જોયા અને પણી કહ્યું : ‘બે જણ આશ્રમમાં અંદર જાવ અને ત્યાં પાણી ભરેલું કમંડળું અને ઘડો છે તે બહાર લઈ આવો.’

બે જણા અંદર ગયા અને બન્ને પાત્રો લઈ આવ્યા. માતંગજીએ ઉપર ઠોકેલું વસ્ત્ર ઉપાડી લીધું અને બધાને બતાવ્યું, ‘જુઓ ! જે સરોવરનું પાણી તમારા સ્પર્શથી તમારા માટે દૂષિત થયેલું છે, તે જ સરોવરનું આ પાણી છે. ખાતરી કરો, એ સાડું છે કે દોષિત છે !’

પાણી જોતાં જ ઋષિમુનિએ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. બધાને કપાળે અને શરીરે પરસેવો વળી ગયો. અંગમાં ભયની દ્વુજારી આવી.

‘માતંગજી ! તમાડું કહેલું સાચું છે. ખરેખર, અમારા કોઈ દોષથી જ પાણી દૂષિત

થયું છે; અમારા ઉપર દયા કરો અને સરોવરનું પાણી અમારા માટે પૂર્વવત્ત સારું થઈ જાય એવી કૃપા કરો.' બધા મુનિઓએ એકઅવાજે હાથ જોડીને માતંગજીને વિનંતી કરતાં કહ્યું.

'મુનિઓ ! શાસ્ત્રોમાં બધાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત અને નિવારણ લખેલું છે, પણ ભગવાનના ભક્તના ક્રોછરૂપી પાપનું કોઈ પ્રાયશ્ચિત કે નિવારણ બતાવેલું નથી. એનું નિવારણ કૃપા કરીને ભગવાન પોતે કરે કા જેનો ક્રોછ કરવામાં આવ્યો હોય એ ભક્ત કરે તો જ થાય છે, એ સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી.' માતંગજીએ કહ્યું.

ભગવાન તો ત્યાં કોઈને નરી અંખે દેખાતા ન હતા. એટલે ભગવાનને વિનંતી કરવાનો પ્રશ્ન કે અવકાશ ન હતો. તેથી એક જ માર્ગ ખુલ્લો રહેતો હતો – જેનો ક્રોછ કરવામાં આવ્યો છે તે શબ્દીને દોષનિવારણ માટે પ્રાર્થના કરવી. ઋષિમુનિઓમાં એ માર્ગ અપનાવવા અંગે ભારે મતલેદ જાગ્યો; એટલે એ દિવસે એ વાત એટલેથી જ અટકી ગઈ. મૂંજાયેલા ઋષિમુનિઓ એ પછી એક પછી એક પોતપોતાના આશ્રમ તરફ વિદાય થયા.

માતંગજી આ પ્રસંગ પછી ઘણા ઉદાસ થઈ ગયા. ઋષિમુનિઓ ગયા પછી એમણે શબ્દીને પોતાની પાસે બેસવાનું કહ્યું અને પછી મંદ પણ ગંભીર સ્વરે કહ્યું : 'બેટા શબ્દી ! ઋષિમુનિઓના આ વિસ્તારમાં હું મુખ્ય ગણાઉ છું; એટલે, કોઈ પણ ઋષિમુનિ કંઈ અપરાધ કરે તો એ માટે હું પણ જવાબદાર ગણાઉ. થોડા ઋષિમુનિઓએ તારું અપમાન કરીને તને જે માર માર્યો છે તેથી મને પારાવાર

દુઃખ થયું છે. ઋષિમુનિઓના એ દુષ્કૃત્ય માટે હું તારી માઝી માગું છું.' એમ કહીને માતંગજીએ શબ્દી સામે બે હાથ જોડ્યા અને માથું નમાવ્યું. 'હાં ! હાં ! ગુરુદેવ ! મારી માઝી માગીને મને પાપમાં ન નાખો, હું લળીલળીને આપને વિનંતી કરું છું.' શબ્દીએ માતંગજીને માથું નમાવીને પંચાંગ પ્રણામ કરતાં કહ્યું. 'બેટા શબ્દી ! હું તારા ઉપર ઘણો જ પ્રસન્ન થયો છું. હું તને મારા અંતરની વાત કહેવા માગું છું. હ્યે હું બે દિવસનો જ મહેમાન છું. પરમ દિવસે સવારે મારો દેણ પડશે. સેંકડો વર્ષો સુધી બ્રહ્મચર્યપ્રતનું પાલન કરીને તપ કરવા છતાં હું ભગવાનનું પ્રત્યક્ષ દર્શન પામી શક્યો નથી; પણ તું મહિબાયશાળી છે. તપ, ત્યાગ, સેવા અને પ્રેમની તારી અજોડ સાધનાના કારણે તને દર્શન દેવા માટે ભગવાન શ્રીરામ પોતે તારી ઝૂંપડી શોધતા શોધતા થોડા વખતમાં જ અહીં આવશે. એ તને અતિ પ્રેમથી દર્શન દેશો; એટલું જ નહિ પણ તારા હાથનાં ફળ અતિ સ્વાદ્યી આરોગશે; અને તને પોતાના સ્વરૂપની પરાભક્તિનું રહસ્ય જાતે સમજાવશે. નરનાટક કરી રહેલા શ્રીરામ પછી સીતાજીની શોધમાં આગળ જશે ત્યારે એ પછી તરત જ તું પણ આ દેહનો ત્યાગ કરીને પરમાત્માના પરમધામને પામીશ.' એમ કહીને માતંગજી દ્યાનસ્થ બની ગયા.

ત્રીજે દિવસે સવારે જયારે માતંગજીએ દેહત્યાગ કર્યો ત્યારે શબ્દી શોકથી અતિ વિહૃવળ બની ગઈ. એ ધૂસકે ધૂસકે રડી. થોડી વાર પછી એ શાંત બની અને ઋષિમુનિઓ છારા પોતાના ગુરુદેવ માતંગજીના પાર્થિવ દેહનો અનિસંસ્કાર કરાવ્યો.

માતંગજીના દેહચાગ પછી પણ શબરીએ પોતાનું સેવાકાર્ય ચાલુ જ રાખ્યું. પણ એ પછી સૂર્યોદય થાય એટલે એ થોડાં મોટાં સારાં પાકાં ફળો લઈઆવતી. એ મીઠાં છે એની ખાતરી ફળોને ચાખીને નહિ પણ સૂંધીને કરતી હતી. પછી જે મીઠાં જગ્યાચ તેને પાણીથી ઘોઇ સાફ કરીને કેળના એક પાન ઉપર ભગવાનને જમવા માટે મૂકૃતી અને પછી હાથ જોકીને બાજુમાં ઊભી રહેતી. આખો દિવસ એ પ્રમાણે રાહ જોતાં ઊભા રહેવા છતાં કોઈ ન આવે ત્યારે સંદ્યાકાળે એ બધાં ફળો આશ્રમની ગાયોને ખવડાવી દેતી પણ નિરાશ થતી નહિ. ગુરુદેવના વચનમાં એને અટળ વિશ્વાસ હતો. એને મનોમન ખાતરી હતી કે, ભગવાન શ્રીરામ એક દિવસ ૪૩૨ આવશે; ભગવાન સર્વતંત્ર સ્વતંત્ર છે એટલે ઈરણ થશે ત્યારે એ ૪૩૨ આવશે. એહે ભગવાનને ફળો જમાડીને પછી જ પોતે જમવાનો નિર્ધાર કર્યો હતો, એટલે એને નિર્જળા ઉપવાસ થતા હતા. એક દિવસ પસાર થયો. બીજો, ત્રીજો અને ચોથો દિવસ પણ એમ ને એમ પસાર થયો. શબરીને ચાર દિવસના (અને ગુરુદેવના દેહચાગનો દિવસ ગણીએ તો પાંચ દિવસના) ઉપવાસ થયા. પાંચમા દિવસનું સવાર થયું. શબરી આજે એક મોટી ટોપલી ભરાય એટલાં સારાં મોટાં પાકાં બોર ઉતારી લાવી હતી. એને પાણીથી ઘોઇને સાફ કરીને કેળના એક પાન ઉપર મૂક્યાં; અને પછી હાથ જોકીને અને આંખો મીંચીને ભગવાનના આગમનની રાહ જોતી ઊભી રહી.

સીતાજીની શોધમાં નીકળેલા ભગવાન શ્રીરામ એ દિવસે શોધવાનું કામ પડતું મૂકીને

એ માર્ગથી થોડા આડા ફંટાઈને પંપા સરોવરના માર્ગ ઉપર વહેલી સવારથી ચાલી રહ્યા હતા; સાથે લક્ષ્મણજી હતા. સરોવરથી ઘણે દૂર ઘણા માણસો ભેગા થયા હતા; પંપા સરોવરના કાંઠા ઉપર રહેતા ઋષિમુનિઓ પણ હાથમાં પૂજાની સામગ્રી લઈને ત્યાં ઉભા હતા. શ્રીરામ આ તરફ આવે છે એવી ખબર સાંભળીને એ બધા ભેગા થયા હતા. રસ્તામાં જે સામે મળે તેને શબરીનો આશ્રમ કર્યાં આવ્યો ? – એમ શ્રીરામ પૂછતા ઉતાવળે પગલે આગળ વધતા હતા. ઋષિમુનિઓ વહેલા વહેલા દોડયા અને શ્રીરામને હાર પહેરાવવા હાથ લંબાવ્યા; પણ શ્રીરામે પોતાનો હાથ આડો ઘર્યો; એમની પૂજા સ્વીકારવાનો ઇન્કાર કર્યો અને તરત જ પીઠ ફેરવીને એમને બાજુએ રાખીને આગળ નીકળી ગયા. શ્રીરામ ખૂલ ઉતાવળા ચાલતા હતા. લોકો અને ઋષિમુનિઓ એમની પાછળ દોડવા લાગ્યા, પણ કોઈ એમને પહોંચી શક્યું નહિ. શ્રીરામે દૂરથી શબરીને ઊભેલી જોઈ. એ ‘શબરી ! શબરી !’નામ બોલતા દોડયા. શબરી પાસે આવ્યા. ‘શબરી ! શબરી ! જો હું આવી ગયો છું.’ શ્રીરામે કહ્યું. શબરીએ અંખો ઉધાડી. શ્રીરામને જોતાં જ ‘ભગવન્! તમે પદ્ધાર્ય !’ એટલું બોલતાં બોલતાં તો એ શ્રીરામનાં ચરણમાં આળોટી પડી. શ્રીરામે એના માથે હાથ મૂક્યો અને પછી પોતાના બે હાથ વડે ઝાલીને ઊભી કરી. શબરીની અંખમાંથી હર્ષનાં પ્રેમાશ્રુંએ વણી રહ્યાં હતાં. ‘શબરી ! હવે રક્વાનું ન હોય’, શ્રીરામે પ્રેમ અને વાત્સલ્યભાવભર્યા સ્વરે કહ્યું. ફળોની પતરાવળી સામે શબરીએ દર્ભાસન મૂક્યું હતું. શ્રીરામને એ ઉપર બેસાર્યા, ‘શબરી ! ભૂખ

લાગી છે. આ બોર તેં મારે માટે જ મૂકેલાં લાગે છે.’ શ્રીરામે કહ્યું. ‘હા ભગવન્! આપને માટે જ છે. આરોગો.’ એમ કહીને શબરીએ થોડાં ફળ હાથમાં લીધાં, સુંદર્યાં અને મીઠાં છે એની ખાતરી થતાં ચખ્પુ વડે કાખ્યાં અને ઠળિયા કાઢી નાખ્યા અને પછી શ્રીરામને આપ્યાં. શ્રીરામે શબરીના હાથનાં બોર ઘરાઈને અને વખાણીને ખૂબ ખાંધાં, પછી કહ્યું : ‘શબરી! આજે તેં મને ખૂબ જમાડયો, હવે તું જમી લે. તું ઘણા દિવસોથી ઉપવાસી છું.’ શબરીએ હાથ જોડીને કહ્યું : ‘ભગવન્! આપ જમ્યા એટલે મારા ઉપવાસ સાર્થક થયા, મારે જમવાની હજી વાર છે. આ લક્ષ્મણા હજી જમ્યા નથી.’ એમ કહીને એણે ટોપલી ભરીને બોર લક્ષ્મણાજીને આપ્યાં. ‘મોટાભાઈ! બોર ભારે મીઠાં લાગે છે,’ લક્ષ્મણાજીએ કહ્યું. લક્ષ્મણાજી બોર જમ્યા, એટલે શ્રીરામે શબરીને જમવાનું કહ્યું. ‘પ્રભુ! આ પેલા દૂર ઊભેલા અઃષિમુનિઓ હજી જમ્યા નથી; આપ હૃપા કરીને થોડાં બોર એમને જમાડો, પછી હું જમીશ.’ એમ કહીને શબરીએ પૂર્વવત્ત કિયા કરીને થોડાં ફળો એક પાન ઉપર મૂકીને શ્રીરામને આપ્યાં. શ્રીરામે અઃષિમુનિઓ સામે જોયું. શબરીની બધી ચેષ્ટા અઃષિમુનિઓ જોઈ રહ્યા હતા. શ્રીરામે જે પ્રેમથી એણે આપેલાં બોર ખાંધાં હતાં, એ પણ એમણે જોયું હતું. એમનું અભિમાન ઓગળી ગયું. એ બધા શ્રીરામ પાસે આવ્યા. એમની આંખોમાંથી આંસુઓ વહી રહ્યાં હતાં. ‘મુનિઓ! રડો છો કેમ?’ શ્રીરામે કરુણાભર્યા સ્વરે કહ્યું. ‘ભગવન્! શબરી તો મનુષ્યરૂપે દેવી છે, એની અમને આજે ખાતરી થઈ છે; એમને લાતો

મારીને અમે એમનો ભારે ઢોહ કર્યો છે, એ પાપનું પ્રાયશ્રિત અમને પહેલું કરાવો.’ અઃષિમુનિઓએ કહ્યું. ‘મુનિઓ! મારા ભક્તનો જે ઢોહ કરે છે તેના પાપનું નિવારણ કરવાની શક્તિ મારામાં નથી. એનું નિવારણ તો એ ભક્ત પોતે જ કરે તો જ શક્ય બને છે.’ શ્રીરામે કહ્યું.

મુનિઓએ શબરી તરફ જોઈને હાથ જોડ્યા અને કહ્યું : ‘શબરી દેવી! અમને માફ કરો. મુનિપણાના મદમાં છકી જઈને અમે તમારો ઢોહ કર્યો છે, એ અમારી ગંભીર ભૂલ થઈ છે. અમને ક્ષમા કરો. એ માટે તમે જે પ્રાયશ્રિત કહો તે કરવા અમે તૈયાર છીએ,’ એમ કહીને શબરીને પગે લાગવા માટે અઃષિમુનિઓ આગળ આવવા લાગ્યા. ત્યાં જ શબરીએ કહ્યું : ‘હાં! હાં! મહાત્માઓ! તમે મારી માઝી માગો એ ચોગ્ય નથી.’ એમ કહીને એણે શ્રીરામ સામે જોયું. શ્રીરામને પંચાંગ પ્રણામ કર્યા અને પછી કહ્યું : ‘ભગવન્! આ અઃષિમુનિઓ પ્રતિ મારા મનમાં લવલેશ રોષ નથી; એ કહે છે તેવો કોઈ દોષ એમણે કર્યો હોય તો આપ હૃપા કરીને એ દોષનું નિવારણ કરો; અને પંપા સરોવરનું પાણી દૂષિત થયું હોય તો પ્રભુ! એ પાણીને પૂર્વવત્ત સ્વરચ્છ અને પવિત્ર કરવાની હૃપા કરો.’ શ્રીરામે કહ્યું : ‘શબરી! ધન્ય છે. તારી સેવાભાવના ને તારી નિષ્કામ પ્રેમભક્તિથી હું અતિ પ્રસન્ન થયો છું. તું કહે છે એટલે જો તને આ અઃષિમુનિઓ સરોવરમાં સ્નાન કરવાની વિનંતી કરે અને એ વિનંતીનો સ્વીકાર કરીને તું એમાં સ્નાન કરે તો સરોવરનું પાણી પૂર્વવત્ત સ્વરચ્છ અને પવિત્ર થશે. શબરી! બોલ, બીજું તારું શું પ્રિય કરું?’ ‘પ્રભુ

! બીજુ કોઈ જ ઈરછા નથી; જેવું દર્શન આજે દીધું છે, જેવું ભોજન આજે મારા હાથે જમ્યા છો અને દાસી ઉપર જેવી નિષ્કારણ કૃપાદચ્છિ કરી છે, તેવી ને તેવી દાસી ઉપર કાયમ કરવાની કૃપા કરજો.’ શબ્દીએ કહ્યું.

‘શબ્દી ! હું તારો ભક્ત છું. તું મને અતિ પ્રિય છે.’ એમ કહીને શ્રીરામે નરનાટક શરૂ કર્યું. ‘શબ્દી ! સીતાનું કોઈ અપહરણ કરી ગયું છે. ધણી શોધ કરી પણ હજુ સુધી કંઈ પતો લાગતો નથી. તું કહે, મને સીતા મળશે ને ? સીતા કયારે અને ડેવી રીતે મળશે ?’ ઉદાસ વદને શ્રીરામે કહ્યું. ‘પ્રભુ ! આપ પરાતપર પરબ્રહ્મ પોતે છો, આપ સર્વ જાણો છો; છતાં મનુષ્યદેણ ધારણ કર્યો છે એટલે આવી લીલા કરો છો. મારા જેવી દાસીને તો એવી લીલામાં પણ પરમ આનંદ ઊપજે છે; પણ બીજાનું આપ આમ કરો ત્યારે ઠેકાણું ન રહે. આપે જ આપેલી શક્તિ અને જ્ઞાન આધારે હું નિવેદન કરું છું કે, માતાજી સીતાજીને લક્ષેશ રાવણ ઉપાડી ગયો છે. અહીંથી નજીક અધ્યમુક પર્વત છે ત્યાં સુગ્રીવ અને હનુમાનજી વસે છે; હનુમાનજી માતાજીની શોધ કરીને ખબર લઈ આપશો, આપ રાવણનો વધ કરશો; અને માતાજીને લઈને અચોદ્યા પદારીને રાજસિંહાસને બિરાજશો.’ શબ્દીએ હાથ જોડીને કહ્યું. શ્રીરામ હસ્યા. શબ્દીના માથે એમણે અતિ પ્રેમથી બન્ને હાથ મૂક્યા; અને પછી ઉતાવળી ચાલે અધ્યમુક પર્વત તરફ ચાલવા લાગ્યા.

અનિમિષ નયને શબ્દી શ્રીરામને જતા જોઈ રહી. દસ્તિપથમાં એ દેખાતા બંધ થયા એટલે એણે ઋષિમુનિઓને હાથ જોડીને વંદન કર્યું અને કહ્યું : ‘મહાત્માઓ ! હવે મને રજ આપો.’ ઋષિમુનિઓએ સામા હાથ જોડ્યા અને કહ્યું : ‘દેવી ! સરોવરમાં સ્નાન કરવાની કૃપા કરો અને પછી આપને યોગ્ય લાગે તેમ કરજો.’ શબ્દીએ કહ્યું : ‘બલે ! જેવી તમારી આજ્ઞા. ચાલો.’ તરત જ બધા સરોવરકાંઠે આવ્યા. શબ્દીએ શ્રીરામનું સ્મરણ કરીને સરોવરમાં સ્નાન કર્યું. જેવું એણે સ્નાન કર્યું કે તરત જ સરોવરનાં પાણી સ્વરચ્છ થઈ ગયાં. ઋષિમુનિઓએ કહ્યું : ‘દેવી ! હવે અમને સ્નાન કરવાની આજ્ઞા આપો.’ ‘મહાત્માઓ ! મારાથી તમને આજ્ઞા ન કરાય. તમે મોટા છો. આપની ઈરછા થતી હોય તો શ્રીરામનું સ્મરણ કરીને સ્નાન કરો.’ શબ્દીએ કહ્યું. બધા ઋષિમુનિઓએ તરત જ સ્નાન કર્યું. એ બધા કાંઠ ઉપર આવ્યા ત્યારે શબ્દી આંખો મૌચીને, હાથ જોડીને, બીનાં લુગડે ઊભી હતી. થોડી ક્ષણમાં જ એના અંગૂઠામાંથી અનિની જ્યોતિ નીકળી; અને એના દેહ ઉપર જોતજોતામાં વ્યાપી ગઈ. એનો પાર્થિવ દેહ બળીને ભરમ થઈ ગયો; અને દિવ્ય દેહ ધારણ કરીને પ્રભુસેવામાં સંલગ્ન થઈ ગઈ. શૂઙ જાતિની ભીલકંચા શબ્દી આજે યુગો પછી પણ જગતને નિષ્કામ તપ, ત્યાગ, સેવા અને પ્રેમનો આદર્શ દાખલતી જીવે છે.

મુક્તિ શબ્દ છે તો બેજ અસ્તરનો, પણ તે વિચારવો, બોલવો, સાંભળવો અને તેનો અનુભવ કરવો, આબાલવૃદ્ધ સૌને ગમે છે. સૃષ્ટિસર્જનના મહિકાર્ય સાથે સંકળાયેલા પુરુષ, પ્રકૃતિ, વિરાટ અને બ્રહ્માદિક દૈવેશ્વરો તથા દેવ, દાનપ, માનપ, પશુપંખી, જળજંતુ સૌ કોઈ અહિની મુક્તિની ઝંખના કરતા હોય છે; અને તે આ જન્મમાં અને તત્કાળ મળે એવો પુરુષાર્થ પણ કરતા હોય છે. જગતનાં ધર્મશાસ્ત્રો અને સંપ્રદાયો તથા લોકવ્યવહારમાં પણ મુક્તિનો જીવનદ્યેય તરીકે સ્વીકાર કરેલો છે. જગતમાં બદ્ધ કેટલા અને મુક્ત કેટલા એનો ચોકસ અંદાજ તો આપી શકાય તેમ નથી, પણ મુક્ત કરતાં બદ્ધની સંખ્યા કોટિગણી વધારે છે એવું સ્વીકાર્ય સિવાય છૂટકોજ નથી. મુક્ત કરતાં બદ્ધની સંખ્યા ઘણી વધારે હોવાનું કારણ એ છે કે દરેકની મુક્તિની વ્યાખ્યા અને માન્યતા જુદી જુદી હોય છે – ઘણી વખત એકમેકથી વિરુદ્ધ, અને બંધનનેજ મુક્તિ માને મનાવે એવી અવળી હોય છે. કોઈ રોગમુક્ત થવું તેને મુક્તિ માને છે, કોઈ અતુલ શારીરિક શક્તિને મુક્તિ માને છે, કોઈ દારિદ્ર નિવારણ અને ધનપ્રાસિને મુક્તિ માને છે, કોઈ શિક્ષણ અને વિધાની પ્રાસિને મુક્તિ માને છે, કોઈ પરાદીનતાની બેડીમાંથી છૂટીને સ્વાધીનતા મળે તેને મુક્તિ માને છે, કોઈ માન, સન્માન અને યશની પ્રાસિને મુક્તિ માને છે, તો કેટલાક વળી વિષયોપભોગની તૃસિને મુક્તિ માને છે; પણ આ મુક્તિ નથી, બંધન છે; કારણ કે જેને

મુક્તિ માનવામાં આવે છે તે બધીજ બાબતો, ક્ષાળુવી, વિકારી અને પરિણામે દુઃખકર હોય છે. કોઈ વળી, ત્રિકાળ સ્નાન સંદ્યાને, કોઈ જપ, તપ અને તીર્થાટનને, કોઈ દયા, દાન, યજા અને ઈષ્ટપૂર્ત કર્મોને, તો કોઈ ધર્મપરાયાના સાદાજીવનને મુક્તિ માને છે; પણ આ મુક્તિ નથી, પણ એ પ્રકારના જીવનથી મુક્તિનાં બીજને પોષણ મળે છે ખરું. કોઈ વળી કહે છે કે, ત્યાગી કે સંન્યાસી થયા સિવાય મુક્તિ મળતીજ નથી; આના જેવી ભામક માન્યતા બીજુ કોઈ નથી, ભગવું વચ્ચે અથવા ત્રિંદ અને કમંડળું એ મુક્તિદાતા નથી, એતો મુક્તિ માટે મથી રહેલા જીવનનાં પ્રાથમિક અને બાધ્ય ચિછી છે. ખરીવાત એ છે કે, “બહારથી ત્યાગે અને અંદરથી માગે” એ મુક્તિનું નહિ પણ બંધનનું લક્ષણ છે.

મુંચ ધાતુ ઉપરથી મુક્તિ શબ્દ બનેલો છે. એનો વાર્યાર્થ તો “છૂટકારો થવો તે” એટલોજ થાય છે. પણ એ અર્થમાં (૧) છૂટકારો કોણે મેળવવાનો છે ? (૨) શામાંથી મેળવવાનો છે ? (૩) શા માટે મેળવવાનો છે ? (૪) કેવી રીતે મેળવવાનો છે ? અને (૫) તે મેળવીને શું મેળવવાનું યા કરવાનું છે ? એ પાંચ પ્રશ્નો અને તેના જવાબો સમાયેલા છે. જો માણસ પોતાની જાતને જ દર્શિમાં રાખીને આ પ્રશ્નોનો વિચાર કરે તો તેના અંતરમાંથી તરત જ જવાબ સંપદશે કે, છૂટકારો તેણે પોતે જ મેળવવાનો છે. જરા શાંતિથી વિચાર કરતાં તેના નિત્ય અનુભવની વાત એને તરત જ સમજશે. ગર્ભવાસ અને પુનરપિજનમં અને પુનરપિમરણં

ના વિષયકમાં, તે કોણ જાણો કેટલા સમયથી અટપાતો ફરે છે; એ વિષયકમાંથી એણો વહેલામાં વહેલી તકે છૂટવાની જરૂર છે; એ વિષયકમાં ફરી સપડાવું ન પડે એજ એમાંથી છૂટવા માટે તાત્કાલિક કારણ છે. એ એક આશ્ર્યજનક પણ તદ્ધન સાચી વાત છે કે, માણસને, તેની અંતરખોજના પરિણામે ઉપરના ત્રણ પ્રશ્નોના જે જવાબો મળે છે તે જગતના બધા જ આસ્તિક સંપ્રદાયો, ધર્મશાસ્ત્રો અને ધર્મચાર્યોએ આ પ્રશ્નોના જે જવાબો આપેલા છે તે સાથે સંપૂર્ણ મળતા આવે છે. ચોથા પ્રશ્નોનો સીધો જવાબ તો એજ હોઈ શકે કે, જેનો આશ્રય કરવાથી માણસ સંસૂતિની ઘટમાળામાંથી છૂટે તેનુંજ એણો શરણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. આશ્રય કરવો અને શરણ ગ્રહણ કરવું એનો, પોતાની જાતનો પોતે આશ્રય કરવો યા શરણ ગ્રહણ કરવું એવો, યા બીજો કોઈ કે જે પોતીકા જેવોજ સમોવડીયો હોય તેનો આશ્રય કરવો યા શરણ ગ્રહણ કરવું એવો અર્થ, દેખીતી રીતે જ ન હોઈ શકે; જે સર્વસમર્થ અને સર્વશ્રેષ્ઠ હોય તેનોજ આશ્રય કરવાનો યા શરણા, તેની ભક્તિ ઉપાસના અને સેવાક્ષારાજ ગ્રહણ કરવાનું હોય. જગતમાં સર્વથી સમર્થ અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ તો એક પરમાત્મા જ છે; એટલે એ પ્રશ્નોનો સરળ જવાબ એ છે કે, માણસે મુક્તિ માટે પરમાત્માનો આશ્રય કરવો જોઈએ અને શરણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. સંસૂતિ એ કર્મનો પરિપાક છે; માયા અને માયાજન્ય પદાર્થોના સંબંધનું પરિણામ છે. એ એક સિદ્ધાંત વાત છે કે, માણસ બદ્ધ હોય યા મુક્ત, પણ ક્ષણવાર માટે પણ તે નિષ્ક્રિય રહી શકતો નથી. માયા અકળ કહેવાય છે; તે માણસને કેવા રૂપે, કયારે અને કેવી

રીતે સ્થાનખષેટ કરે છે એ કહી શકાય તેમ નથી. એટલે માણસે કર્મ કરવામાં અને માયા સાથે સંબંધ રાખવામાં સદા સાવધાન રહેવું જોઈએ. પોતે જ્ઞાની યા ભક્ત છે, એવો આત્મવિશ્વાસ રાખીને બેદરકાર રહેવું તેને પાલવે તેમ નથી. આનો અર્થ એ થાય છે કે સંસૂતિમાંથી એકવાર મુક્ત થયા પછી પણ તેણે પરમાત્માના આશ્રય અને શરણનો સ્વપ્નમાંય ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. ચોથા અને પાંચમા પ્રશ્નના આ સીધા અને સ્વાભાવિક જવાબો છે. પણ જગતના સંપ્રદાયો, ધર્મશાસ્ત્રો અને ધર્મચાર્યોએ તેના પોતપોતાનીરીતે જુદા જુદા, અને કેટલીક વખત એકમેકથી વિરુદ્ધ જવાબો આપેલા છે. આપણે એ જવાબોનો સંસ્કેપમાં વિચાર કરીએ.

જગતના બધાજ સંપ્રદાયો અને ધર્મશાસ્ત્રોમાં આ બે પ્રશ્નોના જે જવાબો આપેલા છે તેની વિગતોની અતે વિચારણા કરવી એ આ લઘુલેખની મર્યાદાના કારણે દેખીતી રીતે જ શક્ય નથી. તેથી ભારતીય ધર્મજ્ઞનો અને પાંચ પ્રમુખ ધર્મચાર્યો, આ બાબત શું કહે છે તેટલા પૂરતો જ અતે વિચાર કરવો યોગ્ય થશે. ધર્મજ્ઞનમાં, બે સાંખ્યશાસ્ત્રો-સાંખ્ય અને યોગ, બે ન્યાયશાસ્ત્રો-વૈશેષિક અને ન્યાય તથા બે મીમાંસાશાસ્ત્રો-પૂર્વ અને ઉત્તર મીમાંસા એનો સમાવેશ થાય છે. કપિલમુનિકૃત સાંખ્યશાસ્ત્ર કહે છે કે, પુરુષ એટલે જીવ અને પ્રકૃતિ એટલે જગત-માયા, એ બન્નેના સ્વરૂપનો યથાર્થ જ્ઞાનરૂપી વિવેક સંપદે છે ત્યારે આદ્યાત્મિક, આધિકૈવિક અને આધિભૌતિક, એ ત્રિવિધ તાપની નિવૃત્તિ થાય છે; એ નિવૃત્તિ એજ મુક્તિ છે. કેટલાક વિજ્ઞાનો સાંખ્યશાસ્ત્રને નિરીશ્વરવાદી માને છે, અનું કારણ એ જગાય છે કે પુરુષ-પ્રકૃતિના જ્ઞાનના

વિવેકની વિગતોની લાંબી વિચારણા કરવામાં એ બન્નેના અંતર્નિયામક પરમાત્માનું નિરૂપણ કરવાનું જ તેમાં વિસરી જવાયું છે, અથવા તેને આવશ્યક નથી માન્યું. પણ આ ખામી જોડીયા સાંખ્યશાસ્ત્ર તરીકે ગણાતા પતંજલિકૃત યોગદર્શનમાં દૂર કરવામાં આવેલી છે. તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, યમ નિયમાદિ આઠ અંગવાળા યોગની સાધનાથી ચિત્તનો નિરોધ થાય છે; ચિત્તનો નિરોધ થાય એટલે મનની વૃત્તિને વૈરાગ્યનો સહારો લઈને પરમાત્મામાં જોડી દેવી એનું નામ મુક્તિ છે. વૈશેષિકદર્શનના પ્રણેતા કણાદમુનિ છે. તે કહે છે કે ક્રાંતિ, ગુણ, વગેરે સાત પદાર્થોના અને પૃથ્વી આદિક નવક્રાંત્યો મળી સોળ પદાર્થોના વિશેષ એટલે ખાસ ધર્મનું જ્ઞાન એજ મુક્તિનું કારણ છે; ત્યારે ગૌતમમુનિએ રચેલા જ્યાયશાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, સત્ત અને અસત્ત તત્ત્વોના જ્ઞાનની મુક્તિ મળે છે; પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને શબ્દાદિક પ્રમાણોનો ચુક્તિપૂર્વક ઉપયોગ કરવાથી આ જ્ઞાન મળે છે. પૂર્વમીમાંસાનો પ્રણેતા જેમનિ કહે છે કે, વિવિધ ચઙ્ગોઝીપી ધર્મકર્મ કરવાથી મોક્ષ મળે છે; માણસમાં ધર્મજ્ઞજ્ઞાસા જાગૃત થાય છે ત્યારે તેણે ધર્મકર્મ કરવાં જોઈએ કે જેથી તત્કાળ મોક્ષ મળે, જ્યારે ઉત્તરમીમાંસા જેને બ્રહ્મમીમાંસા અથવા એના રચયિતા બાદરાયણ વ્યાસના નામ ઉપરથી વ્યાસસૂત્ર, બ્રહ્મસૂત્ર, શારીરિક સૂત્ર થવા વેદાંતસૂત્ર પણ કહેવામાં આવે છે, તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, માણસની ધર્મજ્ઞજ્ઞાસા તૃષ્ણ થાય છે એટલે તેનામાં બ્રહ્મજ્ઞજ્ઞાસાં જાગે છે; એ જ્ઞાસાના પરિણામે, જીવ, જગત એટલે માયા અને પરબ્રહ્મ એ ત્રણાના સ્વરૂપ અને સંબંધનું જ્ઞાન

થાય છે. આ જ્ઞાનજ મોક્ષદાતા છે. આમ આ છ દર્શનોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, જ્ઞાન સિવાય મુક્તિ મળતી નથી. પણ જ્ઞાન કોનું ? એ પ્રશ્નનો દરેકે જુદોજુદો જવાબ આપેલો છે; છતાં એ છ શાસ્ત્રો એકમેકથી વિરુદ્ધ નથી, પણ પૂરક અને પોષક છે. એ કેવી રીતે એકમેકનાં પૂરક છે તેની વિગતો, થોડો પુનરુક્તિદોષ વહોરી લઈને પણ અત્રે દાખવવી ચોગ્ય જણાય છે:-પુરુષ અને પ્રકૃતિના સ્વરૂપ અને સંબંધના જ્ઞાનરૂપી વિવેકર્થી મુક્તિ મળે છે એમ સાંખ્યશાસ્ત્ર કહે છે; જ્યારે એ વિવેક કેવી રીતે સિદ્ધ કરવો તેની વિગતો યોગશાસ્ત્રમાં દર્શાવેલી છે. વળી એ જ્ઞાન, સોળ પદાર્થોના સ્વરૂપની વિગતો જાણાવાથી મળે છે, એવું વૈશેષિક શાસ્ત્ર કહે છે; જ્યારે એ વિગતો શબ્દાદિક પ્રમાણોનો ચુક્તિપૂર્વક ઉપયોગી કરવાથી સાંપડે છે, એવું જ્યાયદર્શન કહે છે. મુક્તિ મેળવવા માટે, માણસમાં ધર્મજ્ઞજ્ઞાસા જાગૃત થવી જોઈએ; જ્યારે ધર્મજ્ઞજ્ઞાસા અંતે માણસમાં બ્રહ્મજ્ઞજ્ઞાસા જાગે છે અને તેથી તેને સંતોષવા માટે, તેણે જીવ, માયા અને પરબ્રહ્મના સ્વરૂપ અને સંબંધની વિગતો જાણવી-સમજવી જોઈએ; તે વિગતો ઉત્તરમીમાંસામાં સમજાવેલી છે.

શ્રીમદ્ભાગવત, શ્રીમદ્રામાનુજાચાર્ય શ્રીમદ્ભનિબાર્કાચાર્ય, શ્રીમદ્વાલ્લભાચાર્ય અને શ્રીમદ્મદ્યાચાર્ય એ પાંચ ભારતના અગ્રગાણ્ય ધર્મચાર્ય ગણાય છે. એમાં પહેલા ચાર અદ્વૈતમતના પ્રવર્તક ગણાય છે, પણ તે દરેકની અદ્વૈતની વ્યાખ્યા એકમેકથી જુદી છે. તેમના મતો, અનુક્રમે, કેવળાદ્વૈત, વિશિષ્ટાદ્વૈત, દ્વૈતાદ્વૈત અને શુદ્ધાદ્વૈત નામથી ઓળખાય છે. કેવળાદ્વૈતમતનું સૂત્ર ‘બ્રહ્મસત્ત્ય જગન્મિથ્યા,

જીવો બહ્નૈવનાપર :—જગત મિથ્યા છે, બ્રહ્મજ સત્ય છે, જીવ અને બ્રહ્મ જુદા નથી; જીવ એજ બ્રહ્મ છે.” એ ખૂબ જાળીતું છે. એ મતમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે પરબ્રહ્મમાં શુભ કે કલ્યાણકારી કોઈ પણ ગુણ નથી, તેથી નિર્ગુણ કહેવાય છે; તેને, માયિક કે અમાયિક કોઈ આકાર નથી, તેથી તે નિરાકાર કહેવાય છે; જીવ એજ બ્રહ્મ છે, અર્થાત् બ્રહ્મજ જીવ અને જગતરૂપે થાય છે; માયારૂપી અજ્ઞાનના આવરણના કારણે જીવ, પોતાનું આ અસલ સ્વરૂપ ભૂલી ગયેલો છે અને પોતાને જીવ માની બેઠો છે; જ્યારે અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે અને જ્ઞાનનો ઉદ્ય થાય છે ત્યારે જીવ શિવ થાય છે; એ જ્ઞાનનો ઉદ્ય થવો એજ મુક્તિ છે—એટલે મુક્તિ જ્ઞાનરૂપા છે; તે દેહ મૂક્તયા પછી મળે છે એમ નથી, દેહ છતાં જ તે પ્રાણ થાય છે. માટે જ તેને જીવ—મુક્તિ યા સધમુક્તિ યા કેવળમુક્તિ કહેવામાં આવે છે. આ મતમાં બીજુ પણ એક મુક્તિ માનેલી છે. તેને સાચુજ્ય અથવા છમમુક્તિ કહેવામાં આવે છે. પરબ્રહ્મને જે સગુણ માને છે અને એવી રીતે તેમની ભક્તિ કરે છે તે આ પ્રકારની મુક્તિ પામે છે. એમાં મુમુક્ષુજીવ, અર્થિમાર્ગદ્વારા ક્રમેક્રમે આગળ વધે છે અને આખરે જ્યારે નિર્ગુણબ્રહ્મનું જ્ઞાન મળે છે ત્યારે બ્રહ્મમાં લીન થાય છે. શ્રીમદ્દશંકરાચાર્ય

*[રામાનુજભતે પ્રપત્તિ બે પ્રકારની ગણાય છે, માન્યરન્યાય અને મર્કટન્યાય. આમતમાં બે બિન ન શાખાઓ છે : એક તેંગલાઇશાખા, જેનું વડુ મથક શ્રીરંગમાં છે તે માર્યરન્યાય પ્રપત્તિને અનુસરે છે. બિલાડી, બચ્ચાને પોતાના માંમાં પકડી રાખીને તેનું રક્ષાગુણ કરે છે; રક્ષાગુણ માટે બચ્ચાને જુદો પ્રયાસ કરવો પડતો નથી; તેમ ને ભક્ત આ પ્રકારની પ્રપત્તિને અનુસરે છે, તેણે કંઈ કરવાનું રહેતું નથી; તેનું રક્ષાગુણ ભગવાન સ્વયંમેવ કરે છે. બીજી શાખાનું નામ વડગલાઈ છે, તેનું વડુ મથક કંચીમાં છે. તે મર્કટન્યાય પ્રપત્તિને અનુસરે છે. વાંદરીને તેનું બચ્ચું વળગી રહે છે, એટલે તેનું રક્ષાગુણ થાય છે; બચ્ચાને વળગી રહેવા પૂરતોજ પુરુષાર્થ કરવાનો હોય છે તેમ, ભક્તે ભગવાનને વળગી રહેવા પૂરતો પ્રયત્ન કરવાનો રહે છે, એટલે ભગવાન તેનું રક્ષાગુણ કરે છે.]

પછી એકસો સત્તાણું વર્ષબાદ, શ્રીમદ્દરામાનુજાચાર્ય થયા. તેમણે કહ્યું છે કે, જગતમાં બે તત્વો છે—જડ અથવા અચિત્ અને ચેતન અથવા ચિત્, ચિત્ અને અચિત્ બન્ને પરમાત્માનું શરીર છે અને પરમાત્મા શરીરી છે; એ શરીરી, ચિદ અચિદ બન્ને તત્વોથી નિત્ય વિશિષ્ટ છે; એવી રીતે વિશિષ્ટ પરબ્રહ્મ એક અને અદ્વિતીય છે, એટલે કે એમના જેવું બીજુ કોઈ નથી; મુક્તિ જ્ઞાનરૂપા નથી, પણ ભક્તિરૂપા—પ્રપત્તિરૂપા છે; જે મુમુક્ષુ પરબ્રહ્મનું શરણ યાને પ્રપત્તિ* ગ્રહણ કરે છે, તે દેહ મૂક્તયા પછી ભગવાનના ધામમાં જાય છે અને ત્યાં તેમની ભક્તિનો આનંદ અનુભવે છે—એજ મુક્તિ છે. આ મતે, ભગવાન સદા દિવ્યસાકાર છે અને તે સકળ કલ્યાણકારી ગુણોથી અલંકૃત છે; મુક્તદશામાં, મુક્ત નિરાકાર હોય છે, પણ તે પોતાની ઈરણ પ્રમાણે, ભગવાનની ભક્તિ માટેઆકાર ધારણ કરી શકે છે. આ મતમાં નારાયણ ઉપાસ્ય ઈજ સ્વરૂપ છે અને એમના ધામનું નામ વૈકુંઠ છે. આ સંપ્રદાય મહાલક્ષ્મી એટલે શ્રી એ પ્રવત્તિવેલો હોવાનું મનાય છે, તેથી તે “શ્રી સંપ્રદાય” તરીકે પણ ઓળખાય છે.

શ્રીમદ્દનિંબાક્રિચાર્ય અને શ્રીમદ્દ-રામાનુજાચાર્ય સમકાળીન ગણાય છે. શ્રીમદ્દનિંબાક્રિચાર્યે શ્રીમદ્દરામાનુજાચાર્ય પછી છવીશમા વર્ષે દેહત્યાગ કરેલો કહેવાય છે. એમનો મત, એક દઘિએ જોઈએ તો, શ્રીમદ્દ

રામાજુચાર્યની તેંગલાઈ શાખા (શ્રીરંગ)ના મત સાથે વધારે સામ્ય ઘરાવે છે, છતાં તેમાં જીવ અને બ્રહ્મ વરચ્યે ભેદ છે અને ભેદ નથી એવી ઉલયદર્શી ભાવનાને પ્રાદ્યાન્ય આપવામાં આવેલું છે; એ કહે છે કે, મુક્તિ, જ્ઞાનરૂપા કે ભક્તિરૂપા નથી, પણ રસરૂપા છે; જીવ અને બ્રહ્મ વરચ્યે છૈત્રે છે અને અદ્રૈત પણ છે; એવા જ્ઞાનથી જે ભક્તિ કરે છે તે દેહ મૂક્યા પછી ભગવાનના ગોલોકધામમાં જાય છે અને ત્યાં આનંદરસનો અનુભવ કરે છે. આ મતમાં, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણા અને રાધિકાજી ઉપાસ્ય છે. શ્રીમદ્ભાગવતાર્થ, સનકનો અવતાર મનાય છે, એટલે આ સંપ્રદાય, સનકસંપ્રદાય નામથી પણ ઓળખાય છે. શ્રીમદ્ભાગવતાર્થ પછી સાડત્રીસ વર્ષ બાદ શ્રીમદ્ભાગવતાર્થ થયા. એ, ચારે આચાર્યોથી તદ્દન જુદા પડે છે અને ભારપૂર્વક કહે છે કે જીવ અને બ્રહ્મ વરચ્યે વાસ્તવિક અને પારમાર્થિક ભેદ છે, છે, અને છે જ. તે કહે છે કે (૧) પરબ્રહ્મ અને જીવ વરચ્યે (૨) પરબ્રહ્મ અને જડતત્ત્વો વરચ્યે (૩) જીવ અને જડતત્ત્વો વરચ્યે (૪) જીવ અને જીવ વરચ્યે અને (૫) જડ અને જડ વરચ્યે વાસ્તવિક અને સનાતન ભેદ છે. જીવ અને બ્રહ્મ વરચ્યે અભેદની વાતો કરનાર માટે તે કહે છે કે, “મृત્યો: સ મृત્યુમાનોતિ ય ઇહ નાનાઙ્વય પશ્યતિ-” વાસ્તવિક જે નાના એટલે ભેદવાળું જ છે તેને ભેદવાળા જેવું કહેનાર ચા માનનાર મહિમૃત્યુ પામે છે; આ શુદ્ધિવાક્ય છે. આ મતમાં ઉપાસ્ય ઈષ્ટદેવ વિષણુ છે તેમની શરણાગતિ અને કર્મસન્યાસ ગ્રહણ કરવાથી, તેમનું અપરોક્ષ દર્શન થાય છે, એજ મુક્તિ છે; મુક્ત દર્શામાં મુક્ત અને ઉપાસ્ય સ્વરૂપ

વિષણુ વરચ્યે સ્વામીસેવકનો ભેદ રહે છે જ. એ પછી લગભગ બસો વર્ષ બાદ, શ્રીમદ્ભાગવતાર્થ થયા. સામાન્ય રીતે એવું કહેવાય છે કે, તેમના મતમાં અને શ્રીમદ્ભાગવતાર્થના મતમાં ઘણું સામ્ય છે; પણ ખરું જોતાં તેમાં અસામ્ય વધારે છે. કેવળાદ્રૈતમતના મુખ્ય સૂત્ર વિદુદ્ધ એ કહે છે કે, “બ્રહ્મસત્ત્વં જગત્ત્વં, જીવો બ્રહ્મસુહ્રદૈવ-બ્રહ્મસત્ત્વં છે અને જગત પણ સત્ત્વ છે; જીવ, બ્રહ્મનો પરમસુહૃદ છે;” એ કહે છે કે, ભક્તિ જ્ઞાનરૂપા કે રસરૂપા નથી, પણ અનુગ્રહરૂપા છે. આ મતમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું બાળસ્વરૂપ ઉપાસ્ય છે; જેના ઉપર ભગવાનનો અનુગ્રહ થાય છે તેજ મુક્તિ પામે છે. એ જીવનુક્તિમાં માનતા હોય તેમ જણાતું નથી.

મુક્તિ અંગે, ધર્માચાર્યોએ જે કહ્યું છે તે વાતને દષ્ટાંત્રોદાર રજુ કરવી હોય તો નીચે પ્રમાણે કહી શકાય. બધા આચાર્યો જીવ, મુક્તદર્શામાં ભગવાનનું સાધર્મ્ય પામે છે એવો તો સ્વીકાર ક્રે છે; પણ સાધર્મ્ય પામવું, લય પામવું, લીન થવું યા પ્રવેશ થવો, એ શબ્દોના દરેક જુદાજુદા અર્થ ક્રે છે. શ્રીમદ્ભાગવતાર્થ કહે છે કે, સાગરમાં જેમ નિર્દીશાનું જળ ભળી જાય છે, પછી નિર્દીનું જળ એવું નામ કે રૂપ રહેતું નથી, તેમ મુક્તદર્શામાં, બ્રહ્મમાં જીવ લીન થઈ જાય છે. પછી જીવ કે મુક્ત એવું કોઈ નામરૂપ રહેતું નથી. શ્રીમદ્ભાગવતાર્થ કહે છે કે, જીવ, બ્રહ્મમાં એ રીતે લીન થતો નથી, પણ જીવ અને બ્રહ્મ વરચ્યે મુક્તદર્શામાં જે અદ્રૈત રચાય છે તે સાક્ષરિષ્ટ દુધ જેવું છે, ત્યારે જેમ શક્તિમાન અને શક્તિ એ બે એક છે અને એક નથી, બજે વરચ્યે ભેદ છે અને ભેદ નથી, તેમ મુક્તદર્શામાં મુક્તજીવ અને બ્રહ્મ વરચ્યે ભેદ રહે છે અને નથી પણ રહેતો.

(કમશા:)

-: મુમુક્ષુની ડાયરીમાંથી :-

(નોંધ : એક બે અ.નિ. મુમુક્ષુ ભાઈઓ કે જેમણે સંતો અને અન્ય સત્પુરુષોના સત્તસંગ સમાગમની નોંધ કરવાની સુટેવ પાડોલી-તેમની વર્ષો અગાઉની નોંધ-ડાયરીએ પૈકી કેટલાક સમયની ડાયરીએ મળતાં તેમાં તેમના સત્તસંગ સમાગમના નિચોડ રૂપે વ્યવસ્થિત નોંધ લખાણમાંથી કેટલુંક પ્રતીતિકર, મનનીય અને સર્વજીવ હિતકારી લખાણ આ વિભાગમાં ક્રમશા: આપવામાં આવશે.)

“....એક બે વાર ભૂલ થાય તો પરમાત્મા માફ કરે. પણ ફરીફરી ભૂલ કરવી અને ફરી ફરી તેનું પ્રાયશ્ચિત અને પ્રાર્થના કરવી, એનો અર્થ નથી. ફરી ભૂલ ન કરવી, એ ખરું પ્રાયશ્ચિત છે.....”X.....X.....

“....દાડ કે માંસચુકત ઔષધ કયારેય ન લેવું, એવી પરમાત્મા શ્રી હરિની આજા છે. (શિક્ષાપત્રી શ્લોક-૩૧). કેટલાક વૈધો પણ આવી દવા આપે છે. માટે પૂરેપૂરી વિગત પૂછ્યા સિવાય ઔષધ ન લેવું. કેમ કે, ખરેખર તો પરમાત્મા જ આ દેહને રાખનાર કે વાડનાર છે. આ શરીર એ તો ભાડાના ઘર જેવું છે. મકાન માલિક પરમાત્મા કહે ત્યારે ખાલી કરવાનું છે જ. માટે પરમાત્માની આજા લોપીને શરીરનું સુખ ન દરછવું શરીર પર રાગ ન રાખવો. જો કે શરીરની કાળજી તો અવશ્ય રાખવી, જેથી પરવશ ન થવાય.....”X.....X.....

“....નિઃશંક સમજુ રાખવું કે, અશ્વરધામમાં રહેલું પરમાત્માનું સ્વરૂપ અને મનુષ્યાકાર ધારી પ્રત્યક્ષ વિચરતું એવું આ પરમાત્માનું સ્વરૂપ એ બંને એક જ છે; તેમાં જરાપણ બેદ નથી. નટની માયા તથા નાટકોનો ખેલ સમજે તો આ હકીકત ખબર પડે. જેમ નાટકમાં સ્ત્રીનો વેશ ભજવી રહેલા પુરુષની સર્વ ક્રિયા, હાવભાવ સ્ત્રીના જેવાં જ હોય છે અને કોઈને ખબર પડતી નથી કે ખરેખર તો આ પુરુષ છે. તેમ પરમાત્મા પોતે જ્યારે મનુષ્યરૂપે વર્તે છે, ત્યારે તેમને જેણે ચથાર્થીપણે ઓળખા હોય તે જ તમને પરમાત્મા જાણો છે; બાકીના બધા તેમને મનુષ્ય જેવા જ જાણો છે. પરમાત્માને પોતાનું સ્વરૂપ જેણે જેવું દેખાડવું હોય તેવું દેખાડે છે. અર્જુનને ચતુર્ભૂજ સ્વરૂપ દેખાયું. પ્રહલાદને નૃસિંહ સ્વરૂપ જરાપણ ભયંકર ન લાગ્યું. માટે પરમાત્મા જેવા અશ્વરધામમાં છે તેવા જ મનુષ્ય સ્વરૂપે છે અને તેવા જ અર્ચારૂપે-મૂર્તિરૂપે છે. એ ત્રણે સ્વરૂપો એક અને અભિજન છે. તેમાં કોઈ જ ફેર નથી.....”X.....X.....

“....પહેલાના સમયમાં એવી માન્યતા હતી કે સંન્યસ્ત લેવાય તો જ મોક્ષ થાય. ત્યારબાદ, શ્રીહૃષ્ણ પરમાત્માએ ગીતામાં કર્મયોગ કહ્યો. અને આ વખતે તો ભગવાન સ્વામિનારાયણે મનુષ્ય માત્રના સર્વ પ્રકારના હિત માટે, સવારથી રાત્રી સુધી, જન્મથી મરણ સુધી કેવી રીતે વર્તવું, તેનાં નિયમો, સરળ શબ્દોમાં, સ્વસ્વરૂપ શિક્ષાપત્રીમાં ઘડી આપ્યા છે. પરંતુ આપણે આપણા અજ્ઞાન, મમતા અને અહંતાને લીધે એ નિયમોનું પાલન કરવામાં પ્રમાદ અને શિથીલતા રાખીએ છીએ અને પછી દુઃખ આવે ત્યારે પરમાત્મા પાસે રડીએ, એ શોકજનક છે. શિક્ષાપત્રીના નિયમો પ્રમાણે દઢ રીતે વર્તાય તો આબાદી પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામ્યા જ કરશે.....”

“સત્તસંગ પ્રદીપ” ને બેટ આપનારની શુભ નામાવલિ

ક્રમ નામ	ગામ	પ્રસંગ
૧૦,૦૦૦-૦૦ પંકજભાઈ હસુભાઈ જાની	સાબરમતી શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે અમદાવાદ	
૧૦૦૦-૦૦ હરેન્દ્રભાઈ દામુભાઈ સોની	રાજકોટ શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૫૦૦-૦૦ દિનુભાઈ જોખી	મહીસા પૌત્રી ચિ. સૌ. કાં. સલોનીના લગ્ન નિમિતે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૫૦૦-૦૦ દિનેશચંદ્ર ઝીણાભાઈ ઘેવરીઆ	અમદાવાદ શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૫૦૦-૦૦ પ્રતિક્ષા દિનેશચંદ્ર ઘવરીઆ	અમદાવાદ શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૩૦૧-૦૦ શિરિષભાઈ ડી. દવે	આણંદ સુપુત્ર ચિ. ડૉ. સુકેતુભાઈને “ભર્યારણ” નો ભર્ય એવોક મળ્યો તે નિમિતે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૨૫૧-૦૦ ભારતીબેન મહેન્દ્રકુમાર ઠક્કર	અમદાવાદ સુપુત્ર ચિ. સ્નેહને ત્યાં પુત્ર જન્મ નિમિતે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૨૫૧-૦૦ ભારતીબેન મહેન્દ્રકુમાર ઠક્કર	અમદાવાદ સુપુત્ર ચિ. જય નવી ગાડી લાવ્યા તે નિમિતે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૨૫૦-૦૦ અરવિંદભાઈ પી. મોટી	અમદાવાદ અ.નિ. શરદભાઈ બી. શાહની પ્રથમ પુણ્યતિથિ નિમિતે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૨૫૦-૦૦ નરેશકુમાર વાડીલાલ ઠક્કર	અમદાવાદ શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૨૫૦-૦૦ મૃદુલાબેન નારણભાઈ ઠક્કર	અમદાવાદ શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૧૫૦-૦૦ રવિકુમાર મહેતા-બકુબેન-કીશ્વા- આણંદ કીસ-વૈષણવી-પ્રાચી	આણંદ શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૧૦૧-૦૦ ભૂપેન્દ્રભાઈ મધુસુદનભાઈ પંડ્યા ભર્ય	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૧૦૧-૦૦ રેખાબેન ભૂપેન્દ્રકુમાર ઠાકર	અમદાવાદ જન્મદિન નિમિતે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૧૦૧-૦૦ રોશન તરણભાઈ ભર્ય	દહેગામ શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૧૦૧-૦૦ વત્સલ તરણભાઈ ભર્ય	દહેગામ શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૧૦૦-૦૦ દેવેશ મહેશકુમાર પંચોલી	આણંદ જન્મદિન નિમિતે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૧૦૦-૦૦ પરેશભાઈ-નિરાલી-દિવ્યા-પ્રજભાઈ આણંદ	આણંદ શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૧૦૦-૦૦ નિરજકુમાર-હિનાબેન- રાધાબેન-અનિસા	આણંદ શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૧૦૦-૦૦ જયાબેન રજનીકાંત ઠક્કર	નાસીક શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	
૭૫-૦૦ અ.નિ. ગીરીશચંદ્ર-દિવ્યબાળાબેન આણંદ અ.નિ. પ્રશાંતભાઈ	આણંદ શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે	

પ્રકૃતિ : ભગવાનમાં એ સંતમાં પ્રેમ

પ્રેમ જ્ઞાને સહિત હોવો જોઈએ. પ્રકૃતિ ટાળવાનો સહેલો ઉપાય સત્પુરુષમાં અનન્ય પ્રેમ છે. ગઢા મદ્ય રૂમાં તે વાત કહેલી છે. વળી વ. ૧૧માં પણ કહેલું છે કે સત્પુરુષને વિષે દઠ પ્રીતિ એ જ આત્મદર્શનનું સાધન છે. સત્પુરુષનો મહિમા જાણ્યાનું પણ એ જ સાધન છે અને પરમેક્ષરનું સાક્ષાત્ દર્શન થવાનું પણ એ જ સાધન છે. વળી ગઢા છેલ્લા રૂમાં કહેલું છે કે મોટા સંત જોડે હેત થાય તો તેની બધી જીયા તેમની મરજી પ્રમાણે જ થાય એટલે પોતાની પ્રકૃતિ રહે જ નહિં. પ્રીતિનાં લક્ષ્ણા કારિયાણી ૧૧માં કહેલાં છે એવું હોય તેને પોતાના પ્રિયતમની મરજી લોપાય જ નહિં. હેતના અંગાની વાત ગઢા છેલ્લા ૧માં પણ કરેલી છે. તે ઉપર પોતે વડોદરામાં કમાટી બાળમાં એક તરતની વિચારેલી ભૂખી સિંહણા જોયેલી, તે વાત વિસ્તારીને કરી અને કહ્યું કે તેનાં બરચાં તેના ઉપર ઝૂદતાં છતાં અને તેના પેટમાં ભૂખથી ખાડો પડેલો હતો છતાં પોતાનો હિંસક સ્વભાવ તે પોતાનાં બરચા પર પ્રેમને લીધે તેને નકતો નહોટો. ગોપિએને ભગવાનમાં પ્રીતિ હતી તો ભગવાનની આજ્ઞા લોપાય અર્થે અણ ગાઉ છેટે મથુરા હતું છતાં જીવતા સ્તુધી તે ત્યાં ના ગઈ. નહિં તો પ્રથમ તો રોજ મથુરામાં ગોરસ વેચવા જતી હતી. ગઢા છેલ્લા રૂમાં પણ પ્રકૃતિ ટાળવાની વાત છે. મતલબ કે સત્પુરુષ જોડે જો પ્રેમથી જોડાઈ જવાય તો બધાં ક્રિલિમ્ફ જતાં રહે અને ભગવાન સ્તુધેથી ભજાય. માટે મન-કર્મ-વચને તેમની સાથે નિષ્કપટપણે જોડાઈ જવું.

-સત્સંગ સ્તુધા

BOOK-POST

From :

Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal
 Indukumar Laxmiprasad Pandya,
 "Gurukrupa",
 Zaghdia Pole, Nagarwada,
 NADIAD-387001. (India)

To/પ.ભ.શ્રી

Printed by Vakal Printery, Published by Indukumar Laxmiprasad Pandya, on behalf of Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal and Printed at Vakal Printery, No. 01-17-475-951-000-101 of Ward No-1 situated at Jogidas Vitthal's Pole, Raopura, Vadodara and Published from "Gurukrupa", Zaghdia Pole, Nagarwada, Nadiad-387001 (India). Editor : Indukumar Laxmiprasad Pandya.

JANUARY
FEBRUARY
MARCH
APRIL
MAY
JUNE
JULY
AUGUST
SEPTEMBER
OCTOBER
NOVEMBER
DECEMBER